PROGNANIK

«Čelobitno padam pred noge tvoje, carice rosijska, majko naša premilostiva, i donosim plač od sve Crne Gore i Brda, i molim te da u svoje dobre ruke uzmeš našu vjernost i da primiš naše molbe – one su sirotinjski vapaj, koji pod ovaj tron prinosim ja, tek nastali vladika crnogorski Petar... da kažem još i Petrović, sin Marka Damjanova i Anđelije Martinović – nek se i njihova imena čuju u raskošnoj carskoj odaji.

Da li ću ostati pribran i naći onu pravu riječ?

Valja iskati visoku milost i pomoć i opet milost. Ali moja molba ne smije izgubiti zvuk ponosa. Neću vapiti kao kukavni osirotjeli rođak, pa makar ni mrva carske dobrote ne pala na mene!»

Novembar, godina 1785. Vladika Petar pobožno pristupa gradu Petra Velikog, kao da je sav taj grad jedno veliko crkveno zdanje – svodovi, kubeta, krstovi, zvona u tornjevima visokim. I svakome se smjerno uklanja s puta. A mimo njega promiču brze kočije i teške ranjave noge umotane krpama.

«Kako da se vladam pred caricom ja, vladika crnogorski? I moćniji od mene ljube joj skut i ruku i do nogu se klanjaju njenih. Ali, ja sam svešteno lice! I još gospodar jedne zemlje, iako je mala i jadna. Premalen si kao vladar – neka te to ne muči, Petre Markov. No, kako ćeš saviti ove crne posvećene skute, kako li bradom dodirnuti caričinu ruku... Carica, carica, pa opet je to žensko, munja je

spržila! Oprosti me, bože, grešna! Pitaću nekoga od prijatelja, pitaću za savjet – znaće ljudi da mi kažu kako ruski patrijarsi i vladike prilaze carici, kako se sagibaju pred ženskim koljenom... Ej, Petre Markov, o čemu li snuješ!»

I prije je on dopirao do ovih sjevernih obala – jednom kao đak, s vladikom Vasilijem, a kasnije sa guvernadurom Jovanom Radonjićem. tada su šest mjeseci čekali da ih primi carica Katarina da bi joj ispričali u kakvim se teškoćama nahodi njihov narod i šta on očekuje od svojih pokrovitelja. I da kažu kako su Crnogorci bezmjerno odani ovoj prastaroj slovenskoj matici. Nijesu bili pušteni u dvor. A kad se Petar vratio u svoj zavičaj, zatekao je mnoštvo Crnogoraca ispred Cetinjskog manastira. Uzjahao je konja i razigrao ga – htio je da im pokaže šta je naučio od kozaka. Tada ih je zadivio hitrinom i smjelošću: s konja u punom trku izveo je vještine kakve njegovi Brđani nijesu dotad vidjeli. Oni priznadoše: evo najboljeg konjanika među svim ratnicima u Crnoj Gori i Brdima.

Ali, prošlo je osam godina, i sad je već drugo vrijeme – nad Crnom Gorom gomilaju se sve crnji oblaci.

Odavde mu se činilo da je njegova mala zemlja izgubljena negdje daleko među balkanskim brdima. Sva dobra njegova zavičaja satiru ratovi, sve se dade za prah i oružje ne bi li se sačuvalo od Turaka ono malo slobode i onaj pramen modrine nad kamenom. A jedna od prvih njegovih želja – otvoriti školu i unijeti bar nešto znanja i nauke među mlade Crnogorce. I košulju sa sebe za školu bi dao; priskočio bi u pomoć i manastir. No, sve je to malo ako ne kapne iz šire slavine. Pa je još iz Novog Sada pisao ruskom Sinodu: nijesam kadar da sam sagradim štampariju i školu «dlja obučenija djetej».

Sa takvim nadama stigao je najprije u Šklov, kako bi se javio generalu Zoriću, s kojim se znao i dopisivao i u čije

se posredovanje uzdao. Zorić se tada desio u Petrogradu. Vladika mu žurno piše: Turci stalno upadaju u Crnu Goru, haraju i robe; on stoga nema vremena da se duže zadržava daleko od svojega kraja – nevolja mu je i hitanje i potreban je prijatelj koji bi ga što prije izveo pred caricu.

I evo ga u Petrogradu. Rekoše da se mora javiti knezu Potemkinu, miljeniku caričinom. Vladika mu poruči: «Stigao sam u veliki carski grad da se – kao i svi moji prethodnici – poklonim kruni pred kojom bliješte svačije oči.» I objasni: poslije smrti mitropolita Arsenija Plamenca vladičanstvo prelazi na njega, Petra; on je već bio u Sremskim Karlovcima, gdje ga je srpski patrijarh Putnik posvetio za vladiku. Sad je došao da ište još bliže prijateljstvo s najvećom slovenskom zemljom – s njom su Crnogorci i ranije bili saveznici: od vremena Petra Velikog zajedno su ratovali protiv Osmanlija; u crkvama crnogorskim, na početku svake službe, spominju se imena ruskih careva. Ne traži ništa za sebe, htio bi samo da njegova zemlja dobije stvarnu potporu Rusije (imao je pred očima kako su iz te ruke Crnogorci ranije dobijali samo crkvene knjige, počasne gramate i kakve sitnije poklone).

Odgovor:

Neka taj Petrović dođe u policiju.

Šta ću, zaboga, u toj nemiloj kući?

Izvedoše ga pred šefa. Okićen širitima, epoletama, kaiševima i nebrojenom dugmadi, ovaj carski službenik naduvano dočeka visokog došljaka u crnoj rizi, osmotri ga kao kakvu sumnjivu lutalicu i odbrusi:

Naređeno mi je da vam saopštim – vaš boravak ovdje nepoželjan je. Do četiri sata poslije ponoći morate napustiti Petrograd!

Zar je to mogućno? Zar da ga tako dočekaju usred slovenske zemlje u koju upire oči svaki Crnogorac i Brđanin?

Njihove oči sad su daleko. A one sive žmirkave zjenice iza stola govore: istina je.

Šta da sad učini? Iza svega ovog krije se neka kleveta. Ali kako da se brani kad ne zna kakva je i otkud je potekla?

Samo pita:

Ko vam je dao takvo čudovišno naređenje?

Knez Potemkin lično.

Široki rukavi mantije lepeću visoko gore, pod samom tavanicom, pa zakruže ispred blijedog lica uokvirenog mekom crnom bradom.

To je zabuna!

Pod ovim krovom zabune nema!

Onda me je neko oklevetao!

Čuli ste naređenje.

Preklinjem vas, odvedite me do kneza Potemkina – sve ću mu brk u brk objasniti. Kazaću ko sam i šta osjećam. I kazaću još jednom zašto sam došao.

To je nemogućno. Knez vas neće primiti.

Onda mu poručite: riješio sam da ne idem iz Petrograda dok se ne dokaže moja krivica. Moram znati zašto se ovako sa mnom postupa. I carica mora znati o tome.

Sad je sve kasno.

Zar da budem prognan? Ne, nipošto! Zaklinjem vas živijem bogom, koji je nad rizom i nad mundirom, recite knezu Potemkinu: vladika crnogorski moli da se najprije sve ispita, da se jasno kažu i pokažu njegovi prestupi zbog kojih je ovako žestoko ponižen. I recite: vladika moli za dopuštenje da se pravda bilo pred knezom, bilo pred kojim sudom. Čovječe, ako ti daju da budeš čovjek, shvati: hoću da na svojim dlanovima iznesem nevinost koja je znana i bogu i ljudima!

Lice šefa policije naliva se modrom krvlju.

Do četiri sata poslije ponoći morate napustiti grad, a onda – preko granice!

Sad zadrhtaše i zavjese, magličaste, pletene rukama čipkarica iz Povolžja.

Ja sam slobodan čovjek, poglavar slobodnog naroda! Pokoriću se samo ako dokažete moju krivicu! Ako je knez gluv za moje riječi, vikaću to da čuje sva Rusija!

Iziđe srdit iz odaje. Koraci su mu se gubili u debelom tepihu, mnoga su se vrata nečujno otvarala i zatvarala za njim. Veliki svjećnjaci ćutke su ga ispratili. Mermerno stepenište bilo je hladno. Neki su ga stražari gledali poprijeko a neki radoznalo. Uhode su se poizdalje šunjale za njim.

Nigdje da se skrasi, nikako da se pribere. Bježi u osamu. Da mu je bar znati gdje se nalazi Frančesko Dolči. Mora da se sakrio - sigurno i njega traži policija. Sumrak pojačava sumnje i bojazan, a Dolči se nikako ne vraća. Šta li će sad biti? Velika neizvjesnost mori vladiku. Nazire sjenke uhoda ispred kuće u kojoj je odsio. Sad više nema mogućnosti da potraži Zorića – on je prijatelj, rodom Podgoričanin, možda bi pokušao da nešto učini za vladiku u ovim teškim trenucima.

Čak ni svjetlo ne pali u svojoj sobi – htio bi da ostane nevidljiv za prozore s one strane ulice. Ni da sjedne ni da legne. Tupim korakom mjeri mrak u odaji i mjeri i procjenjuje svoj dotadašnji život. Pokušava da razdriješi čvor koji mu se spleo oko nogu i bezmalo oko grla.

Ovako se postupa samo s neprijateljem. A on je tvrdo uvjeren, u sebi do najskrivenijeg kutka zna – nikad nije zlo ni pomislio ovoj prostranoj zemlji. Već je prekoračio trideset petu godinu i zna da je sve od djetinjstva nosio u svijesti ovakvu predstavu. Rus je daleki dobri srodnik, istovjerni i moćni, od čije naklonosti i snažne ruke zavisi

sreća a možda i opstanak stiješnjenog naroda crnogorskog. Time je bio zadojen i kad ga je vladika Sava doveo iz Njeguša na Cetinje i kad je stao prelistavati prvu knjigu i kad su ga postrigli za kaluđera (nemirno čobansko srce zarobljeno je dok je otkucavalo trinaesto proljeće) i kad je postao jerođakon s prvom mladićkom borom među povijama i kad ga je starac Vasilije predgrobnim korakom poveo prema Nevi i knjigama teškim od ustajale mudrosti...

«A može li neko reći da sam ikad bio otpadnik? Nijesam to bio ni za vrijeme Šćepana Malog, kad su se za njim svrstali povodljivi glavari i neuki puk. Nikad me nevjerna misao nije spopadala, iako je moj narod ostao ukliješten između Skadra, Metohije, Bosne i Mlečića u Boki.»

Sad mu prijete mučeničkim progonom. Ali on ne želi da napusti ovaj grad dok se sve ne razbistri. On nije nikakva varalica, ni samozvanac, ni probisvijet. Bio je već ranije određen da sjedne na trošnu vladičansku stolicu i da se odrekne svakog ličnog dobra i zadovoljstva. Možda ga terete što je svraćao u Beč prilikom onog dugog putovanja do Rusije? To je najvjerovatnije. Ali on nije tražio pomoć od Austrije da bi sasvim okrenuo leđa dobrodušnom slovenskom narodu na istoku. On je samo osjećao da je zanemaren i htio je da potraži izlaz još na jednoj strani. No, ako se iko više naginjao prema skutovima bečkih birgera, onda to nije bio on, vladika Petar, već guvernadur Radonjić.

«Pa šta se onda splelo oko mene? Kakve su ovo podmukle zamke?»

Odmiče noć. Ulicama tutnje kočije. U daljini se gube svijetli kolutovi fenjera. A tu, negdje sasvim blizu, starčić-pijanac prepire se sa izlizanim mjesecom, a onda baca svoju šubaru, rasplače se i podiže uvis mrku bocu.

Vladika se odmiče od prozora i klone na ležaj. Čini mu se da će ga san ipak savladati. Da li da mu se odupre?

Vrata se zatresoše od udaraca.

Jesi li ti, Dolči?

Čuju se glasovi, nestrpljivo topću noge.

Otvaraj!

Drhat prolazi uspravljenim tijelom – čuje se zveket oružja. Ali, nada se još ne gasi negdje u dubinama svijesti: možda su se ipak predomislili ili pokajali; sad će ga odvesti do šefa policije, a ujutro možda i do samog Potemkina, a kad čuje pravu istinu...

Čim otvori vrata, uperiše se k njemu puščane cijevi.

Jesi li spreman za put?

Jedan od vojnika nosi pocrnjeli fenjer – sjenke se njišu prema njegovim pokretima.

Uzaludno je svako opiranje. Ovo su stražari: šta im on sada može objasniti i kako ih ubijediti da ne izvrše naređenje koje su primili od starješina.

Uzmi stvari, krećemo odmah!

Soba je sad osvijetljena. Vladika smeteno tumara iz ugla u ugao; tu i nema bogzna kakvih stvari.

Oružnik pokušava da se našali:

Ako nemaš drugoga bogatstva, vladiko i po, skupi bradu u šake i – polazak!

Drugi se krišom prekrsti.

Krenuli su prije svitanja. Vladika osluškuje kako sa nekog udaljenog tornja otkucavaju ure; tačno ih je četiri. Održali su riječ, ovoga puta su je zaista održali. I čak su dali dosta brze konje.

Toga mraznog novembarskog jutra palo je inje, pa se u nedogled bjelasa ruska zemlja, naježena od predzimnje studeni. Straža ga straži dodaje, konji se pod njim smjenjuju – zlo nečije izgoni ga grozničavo, žurno. I njemu

samom, još od početka, čini se dalek i beskrajan ovaj put – negdje na dalekoj granici naći će kraj porugama. Jer, kora hljeba i gutljaj vode zavise od samilosti stražara. A da li je tamo, na toj takozvanoj granici, i kraj njegovim patnjama? Da mu je da bar u to vjeruje.

I stražari su mahom bili sumorni i kao da su žalili nedužne konje koji dahću pod ćutljivim prognanikom. Nijesu dali nikome da se približi vladici, ni da riječ s njim prozbori. Tek na rijetkim zastancima prišao bi kakav bradat Rus i krotko zapitao:

Baćuška, boga radi, kakav je ovo crni čovjek? Izdalje ne znaš – gavran li je, đavo li je; a izbliza vidiš po očima – naša duša, meka duša koja od tuge gori. Ko je ovaj nevoljnik? Reci, baćuška, boga radi.

Vladika bi podigao ruku i blagoslovio čovjeka, a ovaj bi pao na koljena i zavapio poluglasno:

E-eh, sudbo šugava, kakvu li dušu tjeraju đavolu za večeru!

Kad stadoše kraj ugarene njive, vladika se sagnu i uze grumen promrzle zemlje. Iznenađeni pratioci vidješe: visoki Crnogorac prinosi ustima zemlju, ljubi je, a suza mu skliznu niz crnu bradu. Čuše da nešto mrmlja, ali šta – mogli su samo slutiti.

Ne izgoniš me ti, nezlobna ruska zemljo. Ni ti, prostrana i dobra ruska dušo. Uz porugu me tjeraju šićardžije i svakojaki probisvijeti. I goni me onaj silni Potemkin, koji misli da je sva Rusija u caričinoj postelji... Oj, grešna mene! Oprosti mi, bože, za ove neprilične misli. I ti oprosti, nedužna ruska zemljo – što god da mi učine, koliko god me mučili, ja te nikad omrznuti ne mogu!

No, sprovodnici su nestrpljivi. Oni odlučno mašu rukama da se kreće dalje. Nema čekanja, granica zove.

Vrijeme da skrati, vladika se prisjeća kako je na putu za

Karlovce doživo nesreću: prevrnula su se kola i slomio je desnu ruku. Nudili su ga da se zavladiči onako s rukom u zavoju. Ali on reče: «Ne, hoću najprije da vidim šta će biti sa mnom; ako ostanem sakat, ne mogu se primiti vladičanske dužnosti.» I tako se vratio u Beč i tamo šest mjeseci pohodio liječnike. Ruka je opet oživjela, prsti se pokrenuli. Pred njim su opet Karlovci. Sredina oktobra. U sabornom hramu gore mnoge svijeće, miriše tamjan, sunce se probija kroz malene prozore, šušte pozlaćene odežde i skladno pjenije ječi pod svodovima. Tu je mitropolit Mojsej Putnik, pa episkop Vikentije, episkop Šakabenda i mnoštvo crnih i sijedih brada. A njemu se muti glava: evo, tu je trenutak dugo očekivani, trenutak ispunjen radošću, svečan; sve to godi mladom čovjeku od ponosa; ali njemu se glava zanosi – sada neopozivo prima na sebe preteško breme; sad se do kraja odriče sebe i postaje druga ličnost, viša od njegovog visokog stasa, stroža i suvlja i sa mnogo više praznine u grudima. Tu prazninu valja zatrpati brigama: njemu je na umu malena Crna Gora, koja ga čeka i koja od njega očekuje mnogo (strah: možda joj on toliko ni dati ne može?). I čim se pojanje svrši, mladi vladika stupa pred one uvažene glave i izgovara svoje zavjetno slovo. Odjekuje samo njegov glas, zvonak, na mahove potuljen i pun zahvalnosti, na mahove tužan od sjećanja na sirotnu pastvu, čije ga oči u ovim trenucima ne vide, a onda opet odlučan (usred ovog tamjana i odežda i krstova nigdje se sablja ne vidi i krv se ne spominje, ali vladika zna šta ga čeka na crnogorskim međama). Potom Mojsej Putnik, u svojoj odaji, savija pozlaćene skute da napiše poruku narodu i glavarima i sveštenstvu crnogorskom...

«Ej, što obje noge ne slomih, pa da nikad ne kročim na ovaj zlosrećni put!»

Sjećanje ga opet vraća natrag.

Među starim papirima našlo se jedno pismo vladike Danila koje počinje ovako: «Prostite ne imah veće knjige, ma se i u ovu malu knjigu poklanjamo i umiljeno pozdravljamo»... Njegov predak, vladika i gospodar crnogorski, ponekad nije imao ni valjan list hartije!

Brkaju se misli. Krotke oči ruskih žena gledaju ga iza ograda, sa prozora izrezbarenih, iskraj puta. A on bježi okom prema dalekim okrajcima ravnice. Pa mu, onako dokonu, iskrsnu sjećanje: bješe dječarac i doču kako stariji pričaju o nekakvoj raspuštenici: našlo joj se dijete, pa okrivila popa Stefana i razmiljela se priča po narodu. Grešni pop Stefan!

Čuje kako mlada žena pita:

Kud ga tjerate? Je li naš?

Tuđinac.

Žalosti. Vidjeh u Rusiji jednog lijepog popa i njega progone!

Nije se nadala da će je vladika razumjeti. A njemu podrhtava riza na prsima. Boji se da pogleda za onim glasom. I na silu se trudi da misli o Turcima koji će sigurno napasti Crnu Goru i veliki zulum učiniti. Iskače mu pred oči stari pečat crnogorski: po sredini se raširio dvoglavi orao, ispod njega je lav i čita se: «Mohur vse Črnije Gori». A vladika Sava se žalio da je ostao bez igdje ičega, «z golijem životom i nešto knjiga crkovnijeh iz šta smo se bogu molili». I kukao je na nepravde mletačke i zauzimao se za «Draga Černogorca, koji je na pravdu božu stavljen na galiju»... «Eto, taj nesrećni Drago danas se zove Petar; on je dopao okova i veslom je, umjesto rukom, mahao ponad modre vode, a mene danas gone preko ove zemlje bez konca»... Njegov kraj pamti, nije davno bilo, kad su ljudi roblje prodavali; Crnogorci su uhvatili i pogubili jednoga koji je kao robinju prodao djevojku iz Ćeklića.

Vladika sve niže opušta glavu.

«Kud se vraćam? Sa čim ću počet, od čega i šta da gradim? Kako da se od dušmana branim? Hoće li mi čista vjera pomoći, hoće li mi nebo biti milostivo, kad već carevi ne okreću glavu na mene? Na šta i na koga da se oslonim?

Još malo, pa ćemo se suočiti – kamen, narod i ja.»

Doznavši za vladičinu sudbinu, Dolči sam ode u policiju.

Ko ste vi i što se motate po ruskoj zemlji?

Čini mi se da znate ko sam. No, ako baš zahtijevate, reći ću: Frančesko Dolči de Vicković, sekretar vladike crnogorskoga. Tu smo radi narodnih poslova.

Šef kostriješi brke, naginje se prijeteći preko stola:

A kako smijete bez pasoša ući u tuđu zemlju?

Nijesmo mislili da je ovo tuđa zemlja.

Ne pitam to! Zašto lutate bez pasoša, kao skitnica?

Dolčiju, inače smirenom i u sebe sigurnom, počinju da drhte ruke. On prebira po odjeći.

Evo, molim, sad ću pokazati.

I pokazuje dva pasoša iz Beča, a zatim i pasoš koji je potvrdio grof Štakelberg.

Šef dugo okreće i zagleda one papire, najprije kao s nevjericom, a zatim da dobije u vremenu i promijeni ton razgovora koji je i njemu samom neprijatan. Smeta mu jasni pogled Dolčijevih očiju – od njih kao da se ništa ne da sakriti.

Što ste se vezali uz onog Petrovića? Druženje s njim neće vam donijeti nikakvo dobro.

To će vrijeme pokazati. Pristupio sam mu dobrovoljno. Cijenim ga i to je sve.

Ali vi, kao obrazovan čovjek, morate uvidjeti: on je varalica, on ne može biti arhijerej bez dopuštenja našega svetoga sinoda.

To nigdje nije zapisano. I nije naše da o tome...

Čekajte! Vi ste zaslijepljeni – kud ćete s njim u onu sirotinju i divljinu? Vi ste, vidi se, čovjek finih manira, vi ste za otmeniju sredinu... Što da otežemo, okanite se onog Petrovića, recite da je došao ovamo sa rđavim namjerama, da je avanturist koji nema nikoga za sobom...

Otvaraju se vrata, ulazi glavom Potemkin, ovisok, utegnut mundirom, prav. Šef policije skoči i pozdravi ga ukrućeno, a zatim se malo skrajne s njim i žurno mu šapuće. Potemkin odmahuje rukom; on zna o svemu tome više nego šef policije, u njegovim rukama su mnogi konci. Njemu je vlastoljubivi Sofronije Jugović pisao da je vladika Petar obična varalica, da je u Beču živio od ćesarske milostinje, ne zna se ni ko ga je zavladičio, došao je da prevari ruski dvor i izmami pomoć, i Nerandžić je potajno u vezi s vladikom i sprema se da ugrabi krunu crnogorskog kralja (tu mu je Jugović suparnik), a Dolči je austrijski špijun.

Knez se nehajno okrenu Dolčiju:

Nemamo vremena za nadmudrivanje. Kratko – jasno. Onaj Petrović – varalica. Vi mu okrećete leđa? Ne? Evo, daćemo vam dvije hiljade rubalja i bićete srećni, živjećete na miru. Hajde!

Iako nije imao u sebi ničeg vojničkog, Dolči se nehotično i sam ukruti, opustivši ruke niz sebe.

Želite li mi sreću odista?

Knez Potemkin ne igra se praznim riječima.

Ako hoćete meni sreću, onda vas molim – ne činite nikakva zla vladici crnogorskom.

Potemkin samo sijevnu okom i naglo se okrenu k vratima. Sablja mu zveknu o sto.

Dolčija otpraviše vladičinim putem.